

LITERATURA

IRUINEA 1977

BANCO DE VIZCAYAren

LAGUNTZAZ ARGITARATUA

V. UDAKO EUSKAL UNIBERTSITATEA

IRUINEA 1.977

L I T E R A T U R A

SAILBURUA: IBON SARASOLA

EUSKAL LITERATURAREN GIDALIBURUA

LEHEN PARTEA: 1879a arte

1. HASIERAK

Mendebaldeko Europan erromanizazioak zapaldu ez zuen herri bakarra Euskal Herria izan zen. Erromatar Inperioa desegin ze nean, Euskal Herriak bakarrik kontserbatzen zituen bere hizkuntza eta bere gizarte-egitura zaharra, familian oinarritzen zena. Denborarekin familiak eta leinuak bildu egiten dira. Honela, Erdi - Aroan Europan sistema feudala nagusi agertzen den bitartean, Euskal Herrian egitura sozial arkaikoago bat aurkitzen dugu: Ahaide Nagusia.

Ahaide Nagusien inguruan landu zen poemagintza, haiekin batera galdu zen. Poemagintza hori batez ere epikoa zen. Epikoa da poemagintza hartatik heldu zaigun poema oso bakarra, "Beretxeren Khantoria". Garai hartako gainerako poematetik apur batzuek besterik ez ditugu kontserbatzen.

Euskal literatura inprimatua 1545ean hasten da, BERNAT ETXEPAREK argitaratu zuen Linguae Vasconum Primitiae poema-liburuskarekin. Etxepare Eiharalarre-ko (Behe Nafarroa) erretorea - izan zen, eta bere liburuaren hitzaurrean adierazten duenez, aber- tzaletasunak bultzatu zuen bere poemak euskaraz moldatzera. Poema- tatik lau erlijiozkoak dira, hamar profanoak eta azken biak eus-

kararen aldekoak. Etxepareren poemagintzan elementu izpiritualak eta naturalistak nahasten dira, eta alde honetatik Hita-ko Arzizprestea gogoratzen digu. Etxepareren obra euskal literatura oso-ko orijinalenetako bat da.

Erdi Aroko azken aldean hiriak sortzen dira Europa guztian. Euskal Herrian, XV eta XVI mendeetan hiri horiek, Gaztelako erregeen laguntzaz, Ahaide Nagusien boterea murriztea eta desagitea lortzen dute. Nagusitasun politikoa eta ekonomikoa hirietako burjesia merkatari eta lurjabearen eskuetara pasatzen da. - Euskal gizartearen egitur aldaketa honekin batera, euskararen egoeraren aldaketa bat gertatu zen. Ahaide Nagusien denboran euskara zen euskal gizarte osoaren hizkuntza. Aldaketaren ondoren, ordea, oligarkiaren hizkuntza erdara da, eta euskara herriaren hizkuntza izatera pasatzen da. XVII mendearen hasieran Espainiako Koroak erabaki bat hartu zuen, euskal jauntxoek gogo onez onartu zutena: handik aurrera, Bizkaiko eta Gipuzkoako Batzarretan parte hartzeko, gaztelaniaz mintzatzen eta idazten jakin behar zen. Harrez gero, euskalduna, euskaldun bezala, botere eta kultur zentroetatik baztertuta aurkitu da. Mundu hortan parte hartzeak deseuskalduntzea ekarri dio praktikan.

Gu^zti honen ondorioz, euskal klase gidarien eta eskolatuen hizkuntza erdara izango da. Euskara herriari erlijioa irakas teko erabiliko da soilik. Horrela, euskarazko ia literatura guztia erlijiozkoa izango da urte askotarako.

2. LAPURTAR KLASIKOZKO LITERATURA

2.1 Lapurtar preklasikoa.

1512an Espainiako erregeak Nafarroa penintsularra indabitu zuen. Nafarroako erreinua Behe Nafarroara mugaturik geratu zen. 1599an Juana de Albret Nafarroako erreginak, arrazoi politikorengatik, katolizismoa utzirik kalvinismoa besarkatu zuen.

JOANNES LEIZARRAGA (1506-1601). Apaiz kalvinista, Eliza Erreformatuaren ministro. 1564ean Kalvinisten Sinodoak Testamentu berriaren euskal itzulpena kargutu zion. Lana taldean egin izan zen, Leizarraga taldearen buru zelarik. Itzulpen horretarako, Leizarraga Lapurdiko euskaran oinarritu zen, baina euskalki horren dialektokeria guztiak bazterturik, literatur hizkuntza guztiz kulto eta normaldu bat eratu zuen. Hau izan zen euskara kultur hizkuntza bihurtzeko lehen saioa. Garaiko hizkuntza kulto guztiak bezala, Leizarragaren euskara oso latinzalea zen. Euskara kulto bat eratzeko saio honetan, ba dirudi Juana de Albreten Gorteak influentzia handi bat izan zuela. Leizarragaren itzulpenak, Iesus Christ Iaunaren Testamentu Berria, Kalendrera eta Abc edo Christinoen - instructionea, La Rochelen publikatu ziren 1571 urtean. Leizarragaren esperientziak erreka jo zuen, esperientzia hori posibletu zuen protestantismoa Euskal Herriatik baztertua izan zenean.

2.2 Lapurtar Klasikoa: Sarako Eskola

XVII mendeak erlijio-bakea dakar Euskal Herrira. Katolizismoa finkatu egiten da, eta Erromako Eliza Trentoko kontzilioko

fruituak Euskal Herrian ezartzera prestatzen da. Giro honetan, - Iparrean apaiz multzo bat Axularren ingurura biltzen da, Sarako Eskola osatuz. Apaiz horien helburua herria erlijio-gaietan liburu bidez eskolatzea da. Horretarako literatur hizkuntza berri bat eratzen dute, Leizarragarena bezala Lapurdiko euskalkian oinarritua. Sarako Eskolakoen saio hau Leizarragaren soluziobideez baliatzen da, baina euskara kultur hizkuntza bihurtzeko problemari irtenbide populistago bat ematen dio. Sarako Eskolakoen euskara - Leizarragarena baino herritarragoa da, ez da hain latinzalea, baina dialektokeriak kutsatzen du. Horrela, Axular eta haren taldekoen euskara "jatorragoa" da, baina kultur mailaz apalagoa. "Jatortasun"ean irabazten duena exaktotasunean galtzen du. Dialektokeriaren kulpaz idazle guztiok ez dute hizkuntza molde berbera erabiltzen, baina bakoitzaren ezaugarri pertsonalen gainetik batasun ardura eta zentzu argi bat agertzen dute. Hizkuntza hau, batez ere Axular eta Etxeberri Ziburukoaren kasuetan, goratasun aipagarri batetara heltzen da. Horien eskuetan gauza da oraindik - euskara garaiko erlijio-pentsakera aise eta dotoreki adierazteko: Lapurtar klasikoaren urre-aroan gaude.

JOANNES ETXEBERRI. Apaiz Ziburutarra, doktore Teologoa. Hiru liburu utzi zizkigun: Manual devotioezkoa (1627), literatur balio handiena duena, bereziki Judizio jeneralaz eta partikularraz ari den pasarteetan, Noelak eta berce canta spiritual berriak (1631) Elicara erabiltzeko liburua (1636), aurrekoa bezala bertsotan moldatuak. Garaiko gainerako euskal bertsogileak bezala trakets ager

tzen da neurketan eta erriman, baina hiperbatoiaren bidez poesi-hizkuntza kulto eta landu bat eratzen du.

AXULAR (1556-1644). Urdazubin (Nafarroa) sortu zen. Salamancan estudiatu ondoren Saran erretore egon zen hil arte. 1643 urtean Bordelen haren obra bakarra argitaratu zen, Guero izenburuko aszetik liburua, luzamendutan ibiltzeak eta egitekoak gero-rako uzteak egiten duen kalteaz, euskal literatura klasiko guzti-ko prosa-libururik garrantzitsu eta famatuena. Zenbait urte geroa-go Gueroren bigarren edizio bat azaldu zen Gueroco Guero izenaz. Euskal idazleen printze eta eredu segurua, Axularren itzala garai guztietako euskal idazle onengan nabari daiteke.

Sarako Eskolakoak dira halaber: ESTEBAN MATERRE, Frantziarra jaiotzez, euskara Axularrekin ikasi zuen. Dotrina Christiana (1617) moldatu zuen. JOANNES HARANBURU, Saran jaioa, frantzizko-tarra Materre bezala. Debocino escuarra miraila eta oracinotegua (1635) liburuaren egilea da. ARGAINARATS, apaiza, Avisu eta exortacionea probetchosac bekhatorearentzat (1641) eta Devoten Breviarioa (1665) taxutu zituen. CRISTOBAL HARIZMENDI, apaiza. Ama Virginaren hirur officioac (1660).

2.3 Sarako Eskolatik kanpoko autoreak

Lapurtar klasikoaren tradizioan: BERNAT GAZTELUZAR, Jesuita Ziburutarra, Equia Catholicac, salvamendu eternalaren eguiteco necessario direnac (1686), bertso dotore eta ongi landutan. SILVA-IN POUVREAU, frantziarra jaiotzez, Saint-Cyran jansenista euskal-

dunaren sekretari izan ondoren apaiztu egin zen. Guiristinoaren Dotrina (1656), Philothea (1664), Gudu Espirituala (1665), itzulpenak. ARANBILLAGA, apaiza Jesu Christoren Imitationea (1684) - Kempis-en aszetik liburua ospetsuaren lehen euskal itzulpenaren egilea.

OIHENART (1592-1667) Maulen sortua. Lege-gizona. Euskal literaturako lehen laikoa izan zen. Bordelen lege-ikasketak egin ondoren, Nafarroako Parlamentuko abokata izan zen. Historialari famatua latinez eta euskal intelektual garainetako bat, bere lan poetikoa euskaraz moldatu zuen. Garaiko euskal eta erdal poesia ongi ezagutzen zituen haren "Art poetique" aurkitu berrian ikus daitekeenez. Gaur egun Oihenarten poemagintza gutiezteko joera bat gertatzen da, baina aitortu behar da haren konbentzionaltasun eta artifizialtasunaren pean egiazko balio poetikoak ezkutatzen direla, adibidez "Lau karbarien eresia" izenburuko poeman. Bestalde, bere perfektotasun formalarengatik, bakarti agertzen da garaiko poesia formaz trakets eta pobrean. Zuberotarra bazen ere ez zuen bere euskalkian idaztzi, nafar-lapurtar garbizale eta zail batez baizik.

JUAN TARTAS. Apaiz zuberotarra, Arueko erretorea. Onsa hilceco bidia (1666), Axularren Gueroren ondoren, mendeko prosa-libururik inportanteena. Arima penitentaten occupatione devota - (1672). Tartasen euskara Zuberoko euskalkian oinarritzen da, baina lapurtar klasikoaren influentziak ez zaizkio falta.

Bi liburu tekniko: 1677an PEDRO DETCHEVERRYk, Martin de Oyarzabalen liburu baten itzulpena publikatu zuen, Liburu hau da ixasoco nabigacionekoa izenburuaz. MONGONGO DASSANCAk abel sendakuntzari buruzko liburu bat moldatu zuen (1692).

2.4 Lapurtar klasikoaren zilar-haroa

JOANNES ETXEBERRI (1668-1749). Saratarra. Pauen mendikuntza estudiatu ondoren, Hondarrabian eta Azkoitian mediku egon zen. Lau-Urdiri Gomendiozko Carta edo Guthuna (1718), Lapurdiko Biltzarri zuzendua, euskarazko irakaskintza eragin zezan proposatuz. Lapurdiko Biltzarrek ez zuen proposamena ontzat hartu. Escuararen Hatsapenak eta Escual Herri eta Escualdun guztiei escuarazco hatsapenak latin icasteco, bere planak segituz euskaldunak eskolatze ko burutuak. Lan hauk, galdutzat hartzen zirenak, Julio Urkixok birraurkitu eta publikatu zituen 1907an. Axularren jarraitzaile, bere herrikidea proposatzen du euskal idazleen eredu bezala.

3. XVIII MENDEA

XVIII mendean euskal literatura zahar osoa markatu zuen prozesu bikoitz bat argi nabaritzen hasten da. Alde batetik edizioen numerua ugartuz doa: XVII mendeko euskal edizioak 36 dira, XVIIIkoak 137 eta 411 1800-1879 epekoak. Baina produkzionaren ugartze honekin batean hizkuntza idatziaren batasuna hautsiz doa: lapurtarraren ondotik, Zuberoako euskalkia, gipuzkera eta azkenik bizkaiera literatur hizkuntzak bihurtzen dira. Gainera literatur euskalki horiek dialektokeriaz eta xokokeriaz beteaz doaz, eta ho

nekin elkarloturik idazlanen maila apalduz eta pobretuz doa. Euskal produkzioaren gehiena herri apalaren erlijio-irakaskintzarako libruak osatzen dute, sermoe eta debozio liburuek hain zuzen.

Bestalde, erlijio-liburuak moldatzera mugatzen ez diren idazleak, joera diglosiko nabari bat agertzen dute: kultur maila apalena gainditzen duen guztia erdaraz idazten dute. Joera honen salbuespen aipagarri bakarra MARTIN HARRIETen Gramatica escuaraz eta frantsesez, composatua frances hitzcuntza ikhasi nahi dutenen foberetan (1741) da.

3.1 Lapurtar postklasikoa.

XVIII mendean apaiz-multzo batek lapurtar klasikoaren tradizioa mantentzen du, erlijiozko liburuaren itzulpenaren bitartez. MIGUEL XURIO (? - 1718). Azkaindarra sortzez, Donibane Lohitzuneko erretorea izan zen. Jesus-Christoren Imitacionea (1720), askotan berrinprimatua, lapurtar eder eta maiestatetsu batez idatzia. JOANNES HARANEDER. Donibane Lohitzunen jaioa, bertako erretorea - izan zen. Filotea (1749) eta Gudu izpirituala (1750) berriro itzuli zituen. Publikatu gabe utzi zuen Testamentu Berriaren Lau Ebanjelioak Maurizio Harrietek argitaratu zituen 1855 ean, Haranederen originala nahiko aldatu ondoren. BERNARD LARREGI, apaiza. Testamen çaharreco eta berrico Historia, frantsesetik itzulia eta bi tomotan lehena 1755 ean eta bigarrena 1777an, publikatua. MIHURA, Andredena Mariaren Imitacionea (1778).

3.2 Euskal literatura Zuberoa aldean

Ipar Euskal Herriaren parterik handienak Baionako eliz barrutira apartenitzen zuen bitartean, Zuberoa eta Amikutzeko (Behe Nafarroa) lurraldeak Oloroeko barrutiaren parte osatzen zuten. Honen ondorioz herrialde haietako liburugintza Zuberoako euskalkiz moldatu zen, bizitza berezi bat zuelarik.

MARTIN MAISTER, Ligiko (Zuberoa) erretore. Jesu-Kristen Imitacionia (1757) Kempisen liburuaren lehen itzulpen zuberotarra. LOPEZ, Ibarreko erretore. Alphonsa Rodriguez (1782) liburuan, izen bereko jesuita espainolaren Practica de la perfección Cristiana-ren zati zuckeratuak eman zituen Amikutzeko euskaraz.

3.3 Literatur gipuzkeraren hasiera

1653an RAFAEL NICOLETA presbitero bilbotarrak Modo breve de aprender la lengua vizcaina bat moldatu zuen. Euskal ikasbide horren azken partean elkarriketa interesgarri batzuk ematen dira. Hortik aparte, Hego aldeko Euskal Herrian ez da zenbait Dotrina Cristiana labur besterik argitaratzen. Kristau Ikasbide horien literatura balioa hutsaren urrengoa da, noski. Horrela, esan daiteke Hegoko euskal literatura ez dela XVIII mendearen erdia arte hasten. MANUEL LARRAMENDI (1690-1760) jesuita andoaindarra da Hegoko euskal literaturaren eragilea. El imposible vencido (1729), lehen euskal gramatika publikatua, Diccionario trilingue (1745), Larramendi ren gainerako obrak bezala euskararen etsaiei erasotzeko burutua, eta, horregatik, autoreak berak asmatutako hitzez betea. Larramen-

diren obraren izpiritu apolojetikoan du bere sustraia Hegoko Euskal literaturaren betiko joera garbizale eta teorizalea.

Larramendik erdaraz idatzi zituen bere liburu guztiak. Baina haren euskaltzaletasunak euskaraz idaztera bultzatu zituen zenbait elizgizon gipuzkoar. Hauen lanak gipuzkera literatur euskalki bihurtzen du. Baina literatur gipuzkerak ez du inoiz lortuko lapurtarraren heldutasun, prestutasun eta bateratasuna.

AGUSTIN KARDABERAZ (1703-1770) Jesuita, Hernanin sortua. Kristau ikasbide eta debozio-liburuska asko argitara zituen. Horiez gainera Eusqueraren berri onak (1761) bere obrarik aipagarrienak. Libur horretan, euskararen paregabetasuna goratu ondoren, euskaldunen erlijio-irakaskintzan erabili behar dela adierazten du. Azken kapituluetan euskaraz iskribatzeko erregelak ematen ditu.

SEBASTIAN MENDIBURU (1708-1782) Jesuita oiartzuarra. Kardaberaz bezala erbestean hil zena, jesuiten deserriratzearen ondorioz. Jesusen Bihotzaren devozioa (1747), Jesusen Amore-Nequeei dagozten cembait otoitz-gai (1759-1760). Mendibururen euskara, nafar-gipuzkera Kardaberazena baino txukunagoa eta landuagoa da, baina baita ere motelagoa.

JUAN ANTONIO UBILLOS. Frantziskotarra Amasan jaioa. Cristau doctriñ berri-ecarlea (1785), Flery-ren Historiquearen itzulpen egokitua. Bere obra kultua, filosofia escotista buruzko tratado bat, latinez idatzi zuen.

JOAQUIN LIZARRAGA. Apaiza, Leina inguruko herriska batetan jaioa. Haren obra ugaria, erlijio gaiei buruz, ez da oraindik ia publikatu.

3.4 Teatroa

PEDRO BARRUTIA (1682-1759) Acto para la Nochebuena (Gabetako ikuskizuna) (1759 baino lehen), euskal teatroko obra interesgarrienetatik bat. Beharbada Barrutia XIX mendean aurkitu zen eskuizkribuaren kopiaria da, eta ez obraren autorea.

XABIER MUNIBE (1723-1785). Peñafloidako kondea. Bergara ko Sociedad Vascongada de Amigos del Pais elkartearen lehen zuzendaria. Gavon-Sariac, Azkoitian 1762 an "Sor Lu'isa" izenaren pean argitaratuak. El borracho burlado (Bergara, 1764) irri-opera bilin-guea, euskaraz zati kantatuak bakarrik.

SEBASTIAN A. DE LA GANDARA. Gavon-Cante (Gernika, 1764), gabon elkarrizketa Bizkaiako euskaraz.

4. XIX MENDEA

4.1 Euskal literatura Ipar Euskal Herrian

Ipar Euskal Herrian, Frantzes Erreboluzioak ez zuen ia markarik utzi euskal literatura marjeneratuan. Krisi urteak pasa ondoren erlijiozko liburugintza lehen bezala jarraiki zen.

MARTIN DUHALDE (1733-1804). Apaiza. Ustaritzen sortua. Meditacioneac gei premiatsuen gainean (1809) frantzes liburu baten

itzulpen egokitua. "Meditazione handiak" izenez ezagunagoa, eta Iparraldeko sermolariek erruz erabilia.

HARANBOURE. Apaiza. Egun Ona (1829) itzulpena.

4.2 Literatur bizkaiaren hasiera.

XVIII mendean, kristau-ikasbideren bat eta AGUSTIN BAS-TERRETXEA jesuitaren Jesuchristo Gure Jaunaren Passioa (1777) ize neko bertso-sorta famatua dira bizkaierak argitara ziren idazlan bakarrak. XIX mendearen hasieran apaiz-multzo batek bizkaiera literatur euskalkia bihurtzen du. Literatur bizkaiera beranta da, eta lapurtarra eta gipuzkera baino sakabanatuagoa eta traketsagoa izan da beti.

JUAN ANTONIO MOGUEL (1745-1804). Apaiz eibartarra, Markinako erretore. Gizon eskolatua eta garaiko euskaltzale askorekin harremanak izan zituen. Euskalkiz bizkaitarra izanik ere bere lehen liburua gipuzkeraz argitara zuen, baina Bizkaiko apaizak harataraturik gainerako liburuak bizkaieraz moldatu zituen. Mogelek Markinako hizkeraz idatzi zuen, hizkuntza mintzatuaren fonestimoak hizkuntza idaztuan sartuz. Horrela, adibidez, mendija eta buruba idazten du mendia eta buruaren ordez. Garaiko bizkaitar idazle gehienak Mogelen jokaera gaizko hori onartu zuten batasunaren kaltean. Debozio-liburu batzuez gainera, El Doctor Peru Abarca, cate-drático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan moldatu zuen. 1802 aldean idaztia, ez zer 1881a

arte publikatu, baina bitartean nahiko irakurria izan zen eskuizkribuz. Baserritarren euskara, bizimodu eta jakinduriaren gorazarre, Peru Abarca euskal literatura zaharreko lubururik atseginena da. Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos o Demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuencia del idioma bascuence contra las preocupaciones de varios escritores extraños y contra algunos bascongados, que solo tienen una noticia superficial del idioma patrio, erderaz ko hitzaurreaz. Herriarentzat ez ziren lanak erdaraz iskribatu zituen.

PEDRO AÑIBARRO, Frantziskotarra, Arratiako Areatzan sortua. Larramendiren miresle, garaiko euskaltzale guztiak bezala, - eta Mogelen adiskide. Axularren Gueroko Guero eman zuen bizkaieraz, eta zenbait liburu erlijiozko publikatu zituen. Eskuizkribu asko utzi zuen argitara gabe.

FRAY BARTOLOME DE SANTA TERESA (1768-1835). Markinan jaioa, karmeldar predikari famatua. Fray Bartolome, orduko euskal elizgizon asko bezala, euskal dantzen etsai amorratua zen, bekatu-iturritzat hartzen zituelako. Euskal dantzen kontra idatzi zuen bere Euscal Errijetaco olgeta ta dantzeen neurrizko gatz-ozpinduba (1816). Icasiquizunac (1816-1817-1818) sermoe-liburua hiru tomotan. Erdaraz filologi liburuska bi.

PEDRO ASTARLOA (1751-1821). Frantziskotarra, Durangon jaioa, Pablo-Pedro apologistaren anaia. Urteco Domeca gustijetaraco

verbaldi icasbidecuac (1816-1818), bi tomotan. Bigarren tomoaren hasieran Francisco Longa y Anchía jeneralari egiten dion eskaintza aipagarria da bere literatur balioagatik.

JUAN JOSE MOGUEL (1781-1849). Apaiza. Markinako erretore Juan Antonio Moguel bere osaba bezala. Baseerritaar nequezaleentzaco escolia (1816) kristau-hezibide kontakizun gisa moldatua, eta zenbait debozio-liburu.

4.3 Literatur erlijiosoa gipuzkeraz

JUAN BAUTISTA AGUIRRE (1742-1823). Asteasuarra jaiotzez, bertako erretorea izan zen. Confesioco eta Comunioco Sacramentuen gañean eracusaldia (1803). Agirreren lan nagusia, Eracusaldia - 1850 ean argitara zen hiru tomo loditan. Agirre da literatura zaharreko gipuzkoar prosalari hoberena.

JOSE IGNACIO GERRIKO (1740-1824). Apaiz seguratarra. Cristau Doctriña Guztiaren Esplicacioaren sayaquera, 1805 aldean moldatua ez zen 1858a arte publikatu, erregeren zentzurak baimenik ematen ez zuelako. XVIII eta XIX mendeetan euskal liburugintzak horrelako problema asko izan zituen erregeren zentzurarekin, honek ez baitzuen euskaraz idatzitako liburuak begi onez ikusten.

JOSE CRUZ ECHEVARRIA (1773-1853). Frantziskotarra. Oihartzunen jaioa. Devoziozco vicitzeraco sarrera (1821) eta beste zenbait debozio-liburu.

P. IGNACIO LARDIZABAL (1806-1855) Apaiz zaldibiarra, bere herriko erretorea izan zen. Testamentu Zarreco eta berrico Condaira (1855), Gipuzkoan oso irakurria.

4.4 Prosa eta erlijiosoa. Alegilariak.

JUAN IGNACIO IZTUETA (1767-1845). Jakituria urriko gizona, ogibide asko izan zituen bere bizitzean. Guipuzcoaco dantza gogogarrien condaira edo historia (1824) orain ere Gipuzkoako dantzak ezagutzeko oinarritzkoa. Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia (1847). Idazlan horren hitzaurrean, euskal klase gidariek eta eskolatuek euskararenganako zuten jokaera makurra salatzen du. Iztuetaren euskara oso desberdina da: jatorra bere gisa ari denean, baina ulergaitza Larramendiren neologismoez baliatzen denean.

VICENTA MOGEL (1782-1854). Juan Antonio Mogelen iloba. - Ipuionak (1804), Esoporen 50 alegiren prosazko itzulpenez eta bere osabaren 8 alegiaz osatua.

FRAY MATEO ZABALA (1777-1840) Frantziskotarra. Bilbaon jaioa. Fábulas en dialecto vizcaino, Liburuan Zabalaen eta Juan Antonio Mogelen alegiak ematen dira. Ez zen 1907a arte publikatu.

GOYETXE. Apaiza. Fableac edo alegiac (1852). La Fontainen alegien bertsozko itzulpena.

J. B. ARTXU. Zuberoan sortua, eskol inspektorea izan zen. 1848an La Fontainen zenbait alegiren zuberotar itzulpena argitaratu zuen. Alegiez gainera, Uskara eta Franzes Gramatika, uskal-he-

rrietaco haurrentzat eguina. Bonaparte printzearen laguntzailea
izan zen.

AGUSTIN P. ITURRIAGA (1778-1851). Hernaniar apaiza. Fábulas y otras composiciones en verso bascongado, dialecto guipuzcoano (1842), Samaniego eta Horacio itzulpenak. Diálogos basco-castellanos para las escuelas de primeras letras de Guipuzcoa(1842)
Bertsogile eta euskaratzaile jatorra, pedagogo ospetsua, kolejio bat ireki zuen Hernanin. Iturriaga irakaskintza bilinguearen aintzindaria izan zen, eta erabiltzen zuen sistema aurreratzaileagatik entziklopedistatzat salatua izan zen.

4.5 Bonaparte printzea eta haren laguntzaileak

Napoleon Iaren iloba bat, BONAPARTE printzea, euskaltzale atzerritar handienetako bat izan da. Bonapartek, euskal estudioak apologisten ameskerietatik libratuz, zientzi bideetatik sartu zituen. Batez ere dialektologiaz arduratu zen. Berari zor diogu euskalkien lehen klasifikazioa. Euskalkilari zelarik, euskara mintzatua estudiatu zuen batipat, baina itzulpen inportanteenak literatur euskalkietan kargatu zituen. Horrela, euskal literaturaren historiako lehen mezenas bilakatu zen. Laguntzaile asko bildu zituen beregana.

JUAN DUVOISIN, Ainhoan sortua, aduana-kapitaina Donibane Lohitzunen. Bonaparteren lapurtar laguntzailea, harentzat egin -
zuen, besteren artean, Bible edo Testamen Zahar eta Berria, Duvoi-

sin kapitainak latinezko Bulgatatik lehenbiziko aldizko Laphurdi-
ko euskarara itzulia (1859), Biblia osoaren lehen itzulpen publi-
katua. Laborantzako liburua, edo bi aita semeren solasak laboran-
tzaren gainean (1858), Duvoisinin obrarik jatorrena, Idazlan asko
utzi zuen argitara gabe.

ENMANUEL INTXAUSPE (1815-1902). Atarratze ondoan sortua.
Apaiza. Apezpikuaren lagun Vaticanoko kontzilioan. Bonaparteren -
zuberotar laguntzailea, harentzat zenbait itzulpen moldatu zituen.
Horiez gainera, Jincouac guignonarequi eguin patoak (1851) Uscaldu-
naren laguna izenez askotan birreditatua, eta beste zenbait liburu
erlijiozko zuberoko euskaraz. Axularren Gueroco Guero hirugarren
edizioa argitara zuen 1864ean, kapituluaren ordena aldatuz. Duvoisi-
nek ortografia berriaz idazten zuen bitartean, Intxauspek ortogra-
fia zaharra erabili zuen, euskaldunentzat irakur-errazagoa zela-
ko. Obra kultoa frantsesez moldatu zuen.

JOSE ANTONIO URIARTE (1812-1869). Frantziskotarra, Bilbo
inguruan jaioa. Bizkaierazko eta gipuzkerazko itzulpenak egin zi-
tuen Bonaparte printzearentzat. Horien artean aipagarriena Biblia
osoaren gipuzkerazko itzulpena, Biblia edo Testamentu zar eta be-
rria Aita Fray Jose Antonio de Uriartec latinezko Vulgatatic lem-
bicico aldiz Guipuzkoako euskarara itzulia, Luis Luciano Bonapar-
te principeac eta don Jose Antonio de Azpiazu guipuzcotarrac la-
gunduric (1859). Itzulpen hontatik Testamentu zaharreko hiru lehen
liburuak argitara ziren soilik. Zenbait debozio-liburu era publi-

katu zituen.

4.6 Poesia

JEAN MARTIN HIRIBARREN (1810-1866). Apaiz azkaindarra.

Eskaldunac (1853) 5.000ren bat ahapalдитako poema, Euskal Herriaren ohoretan. Escaraz eguia (1858) erlijioaren apologetica, Montebideoko berriak (1853) euskal emigrazioaz. Idazlan asko utzi zuen publikatu gabe, horien artean Napoleon lehena poema.

EUSEBIO M. AZCUE (1813-1871) Nautika-irakasle. Karlisten alde burukatu zen lehen karlistadan. Azkueren poemak, gehienak - 1860 inguruan moldatuak, Resurrección bere semeak argitara zituen Parnasorako bidea (1896) izeneko liburuan.

INDALECIO BIZKARRONDO, "BILINTX". Donostian jaioa, jakituria urriko gizona. Erromantiko berant honen maitasun-poemak, samurrak eta sentimentalak, euskal literatura zaharreko biluzi eta autentikoenak dira, Etxepareren poemarekin batean. Bilintxen poemak Manterolak argitara zituen bere Cancionero poesi bilduman. (1877-1880).